

(kao dostupne pokusima!)?! — Ili: »Ima fizičara, koji misle, da mogu ujedno nijekati načelo uzročnosti i slijediti načelo inercije... S druge strane, posve su jednako nelogični neki aristotelovci, koji misle, da mogu... slijediti Aristotelovo načelo gibanja, a u fizici načelo inercije.« Tu se ne vidi gdje je zapravo »nelogičnost«: fizičar, ako je materijalist, potpuno logično (sa svog stajališta!) niječe princip uzročnosti koji bi glasio: »Sve što se giba — giba se od Drugoga« i istodobno slijedi zakon inercije koji glasi: »Svako tijelo ostaje u stanju mirovanja ili jednolikog gibanja dok ga neko drugo tijelo ne izbaci iz toga stanja mirovanja ili jednolikog gibanja«. Aristotelovac, opet, može potpuno logično (sa svog stajališta!) slijediti princip gibanja u formulaciji: »Sve što se giba — giba se od Drugoga« i istodobno zakon inercije u formulaciji: »Svako tijelo ostaje u stanju mirovanja ili jednolikog gibanja dok ga neko drugo tijelo ne izbaci iz toga stanja mirovanja ili jednolikog gibanja.« Ono »od Drugoga«, u smislu transcencije, i sama »inercija«, u smislu fizikalne imanencije, jesu — slikovito rečeno — »četverokut« i »trokut«, a ne »četverokutni trokut«, pa se ne vidi — barem ne na prvi mah — u čemu se sastoji nelogičnost prihvaćanja takvih pojmovnih parova. Nadalje, evropskom čitaocu (nepoznat mi je mentalitet američkih čitatelja!) smetaju, i ulijevaju nepovjerenje, formulacije koje se doimlju kao neodmjerene. Tako npr. kad se kaže za svog protivnika u mišljenju da je »takozvani« profesionalni biolog ili »takozvani« metafizičar! Ili npr. kad se kaže ovako: »Da dakle nijedan fizičar, kemičar ili biolog ništa ne drži do hilemorfističke teorije, to je jasno...« Nameće se pitanje: Da li je to baš tako »jasno«, kad npr. i vrhunski paleontolog našega doba Teilhard de Chardin upotrebljava kategorije »le Dehors« (izvanjski lik materije) i »le Dédans« (unutrašnji lik materije), za koje znanstvenik J. Carles drži da znače obnovu hilemorfističkog tomizma?! Osim toga, jedan od najvećih novijih biologa, Hans Driesch, u stanovitoj hilemorfističkoj usmjerenosti, unosi u suvremenu biologiju pojam »enteleheje«, a biološko otkriće »embrionarne ekvipotencijalnosti« (Spaemann i Dürken) sa svoje strane potkrepljuje Drieschovo shvaćanje u »enteleheji« kao oblikovanom čimbeniku živih organizama.

Bilo bi za evropskog studioznog čitaoca zanimljivo kad bi pisac što više »iznutra« obradio pojedine probleme, možda pod vidikom nastojanja američkih teologa i filozofa religije. Poznato je da je prirodoslovna znanost u USA, posebno biologija, u svome razvoju dospjela puno dalje nego u mnogim drugim krajevima svijeta (Miller: s laboratorijskom proizvodnjom aminokiselina; Khorana: proizvevši umjetni gen kvasca; Kornberg: DNS kiselinu). Bilo bi vrlo korisno što detaljnije prikazati rad i dostignuća američke teologije i filozofije religije u odnosu na »svjetonazorske« implikacije što ih sa sobom povlače uspjesi prirodoslovnih znanstvenika u USA.

Konačno, knjigu *Filozofija očovječenja i počovječenja* možemo preporučiti kao koncizan sumarij suvremenih stavova o čovjeku kao razumnoj i slobodnom biću, prema kojemu — kao osobi — imamo obavezu najvećeg poštovanja, priznajući mu »očovječenje« i postupajući s njim u duhu »počovječenja«.

PROTUREFORMACIJA I FIGURATIVNA UMJETNOST

Petar Zdravko Blajić

Početkom 1978. godine u Italiji je izašla knjiga, koju, za područje koje obrađuje, držimo vrlo važnom: *Michelangelo e la Controriforma*; napisao ju je Romeo De Maio, profesor umjetnosti na sveučilištu u Palermu, a izdala izdavačka kuća Laterza. Knjigu slične tematike, štoviše s identičnim naslovom,

spremao je i uskoro kanio izdati jedan drugi profesor, odličan poznavatelj talijanske likovne umjetnosti, Ettore Paratore.

Doista, pravi je užitek čitati ovo djelo, posebno od drugog do sedmog poglavlja gdje se govori o odjecima Michelangelova opusa, osobito o *Giudizio universale*, po čitavoj Evropi. Prof. Paratore napominje da baš bogatstvo podataka o tim odjecima čini *punctum dolens* ove rasprave, jer opovrgava njezinu središnju tezu. Polazeći od sporazuma i potpunog slaganja Michelangela i pape Pavla III., koji je započeo Tridentski koncil i koji je nadgledao umjetnika dok je izrađivao *Giudizio*, De Maio zaključuje da ta veličanstvena freska izražava dramatičnu religioznu koncepciju svojega autora i da se tako suprotstavlja svim trijumfalističkim predrasudama protureformacijske misli i propagande. U tome leži nezadovoljstvo papâ i visokih prelata, od kojih su neki, kao Pavao IV., Pijo IV. i sv. Pijo V., razmišljali o tome da sliku unište. Na koncu se završilo s time da su zahtijevali da se »golače« s freske uklonu ili da se »obuku«. U povijesti svih tih događaja, De Maio je, uz sigurnost i bogatstvo svojih informacija, morao priznati da su neki pape, kao Julije III., bili odlučno na strani Michelangela. Iz čitave knjige izlazi na vidjelo da je veliki umjetnik bio smatran, slavljen i imitiran kao *un creatore sovrumano*.

Jedno važno poglavlje ove knjige pokazuje nam kako nategnuti odnosi Michelangela s jednim papom opore naravi i čudnih postupaka, s Pavlom IV., i bojazni koje su ga nagnale na bijeg iz Rima, kada se taj papa upustio u bezrazložan rat sa Španjolskom, nisu doveli do potpunog prekida, štoviše bili su uzdignuti do neke intimne simpatije, tako da papa, iako nije bio kompetentan u umjetnosti, nije štedio umjetnika.

U trećem poglavlju De Maio govori o simpatijama i relacijama između Michelangela i tek osnovane Družbe Isusove, dok četvrto poglavlje pokazuje kako je Michelangelova organizacija *fabbrica di S. Pietro*, posebno s projektom visoke kupole, bila na početku u idejenim temeljima protureformacije, iako autor oklijeva pokazati da Michelangelo nije imao zajedničke osnovne principe s njom.

Nakon tako potpune i neočekivane dokumentacije, dva posljednja poglavlja knjige, od kojih prvo nosi naslov čitave knjige, htjela bi precizirati kako i zašto je Michelangelo bio svijet za sebe i kako nije imao ništa zajedničko s kulturom protureformacije. Ovdje moramo zaključiti i reći da autor, iako temeljito informiran, iako raspolaze povijesnom i bibliografskom dokumentacijom, ne zna biti dovoljno jasan kad raščlanjuje niti Michelangelove religiozne misli, njegova Weltanschauung koji je suprotan duhu protureformacijske spiritualnosti. Ne začuđuje takav stav De Maia, kada se zna da se cijela protureformacija, osobito među laičkim krugovima, prosuđuje i osuđuje na temelju antiklerikalne literature koja od prosvjetiteljstva do danas optužuje čitav protureformacijski pokret kao denaturalizaciju najintimnijih čovjekovih osjećaja u zemljama u kojima je protureformacija dominirala. Činjenica je, kaže Paratore, da je malo tko uopće i čitao vrlo bogatu i pobožnu literaturu onoga vremena, koja bi nam mogla osvijetliti najintimnije religiozno stajalište u redovima »najsuvjesnijih«. I zato je danas povijest umjetnosti, da bi protumačila neke karakteristike najeminentnijih umjetnika, a posebno tajnu gotovo agresivne arhitekture onog vremena, počela uočavati fermente zanosa prema pučkim redovima i radovima koji su hranili većinu katoličkih institucija, koje su tada utjecale na svoju okolinu. Čini se da je toga bila više svjesna i da je o tome vodila više računa Françoise Bardon u svojoj odličnoj knjizi *Caravage*, (Paris, Presses Universitaires de France). Autorica nije propustila istaknuti veze velikog umjetnika s kongregacijom Filipina (sv. Filip Neri) i poticaj koji je primio u shvaćanju slikarstva što potpuno opovrgava »ikonografiju poklasičenu i ukrašenu«, tako dragu onima iz prvih redova. Za Bardonu, ti su kontakti samo jedan od elemenata unutrašnjeg sazrijevanja slikara koji je morao živjeti i disati u ozračju punu novotarskih fermenta Kopernikove i Giordanove ere. Ipak, neke ideološke pretpostavke autorice u nama izazivaju sumnje. Čime opravdati i kako protumačiti činjenicu jakog utjecaja Caravaggia na slikarstvo nakon njega? Ona, naime, taj problem mi-

moilazi. Hvale je vrijedna finoća s kojom ona minuciozno analizira sliku po sliku iz Caravaggieva opusa. Upozoravajući na izvanredan osjećaj za boju, kao na najkarakterističnije kod Caravaggia, Bardonova nam više nego bilo koji povjesničar umjetnosti prije nje, omogućava »dodirnuti rukom« čudesan proces po kojemu svaka slika lombardijskog slikara predstavlja novu riječ, ustvari radikalnan preokret tradicionalne tematike.

Živimo u vremenu u kojem se period baroka u Italiji, jednom tako omalovažavan, ponovno revalorizira, i to u tolikoj mjeri da se čini da se u tome ponegdje pretjeruje.

Paratore se sjeća da je prošle godine u Veneciji, prigodom talijansko-mađarskog kongresa o umjetnosti, htio donekle umanjiti s jedne strane nesumljive i vrijedne zasluge mnogih umjetnika i s druge strane one vanjske emfatičnosti i efervescencije koje su završile tako da su označile sam koncept baroka i kaže da mu je kolega Barberi Squarotti tom zgodom protuslovio braneći posebnost, kompleksnost i modernost ne samo likovnih umjetnika nego i gotovo svih pjesnika, književnika i glazbenika talijanskog Seicenta. Međutim, taj period postaje, posebno na polju slikarstva, i možda to nije loše, zlatno stoljeće evropske umjetnosti.

Nasuprot ovoj egzaltaciji koja bi trebala registrirati veličinu Caravaggia u Italiji, Il Greca i Valazqueza u Španjolskoj, Poussina u Francuskoj i Rubensa u katoličkom dijelu Nizozemske, tj. jedne prave i potpune eksplozije umjetničkih vrijednosti u zemljama u kojima je dominirala protureformacija, neoiluministička kultura osjetila je potrebu stati u obranu tražeći da se jasno razdvoje te vrijednosti od duhovne vladajuće klime, pokazujući tako da je većina tadašnjih najvećih umjetnika širila svoju poruku suprotnu viziji života koji je protureformacija nastojala afirmirati.

Tako smo još jednom svjedoci kako i danas ideologije i predrasude utječu i sputavaju tolike vrijedne istražitelje ne samo povijesti umjetnosti nego i opće povijesti. Razumije se, da nećemo sve učinjeno u doba protureformacije braniti i opravdavati, ali je nećemo ni apriorno osuđivati i odbacivati, jer, kako bilo, ostaje činjenica da je zlatno stoljeće evropske umjetnosti cvalo u »najžešće protureformacijsko doba i u najstaknutijim protureformacijskim zemljama Evrope«.

SMJERNICE ZA DIJALOG IZMEĐU KRŠĆANA I MUSLIMANA

Tajništvo za nekršćane: Smjernice za dijalog između kršćana i muslimana. Izd. Radosna Vijest, Sarajevo, 1978.

Jerko Barišić

Pluralizam ideologija, kultura i religija stvarnost je našega vremena, današnjeg čovječanstva. Tu činjenicu treba prihvatiti ne tek pukom tolerancijom, pa ni samom koegzistencijom, nego istinskim dijalogom. Dijalog je susret s drugima gdje se traže ne razlike nego skladnosti koje mogu dovesti do konačnog jedinstva isključivši bilo kakav nečasni prozelitizam. Dijalog je zajedništvo osobe s osobom, kad se drugi prihvaća i upoznaje u onome što je u njemu najdublje. Drugi se mora prihvatiti onakvim kakav jest bez ikakvih predrasuda ili klišeja. Duh koji treba oživljavati dijalog mora biti prožet poštovanjem i ljubavlju, dalek od slogaštva, oporbe i parbe. Preduvjet dijaloga